

SAMENVATTING

DOEL, BEPERKINGEN EN WERKWIJZE

Doel. Dit rapport heeft als doel het inzicht tussen de kenmerken van de juridische infrastructuur enerzijds en de maatschappelijke gevolgen ervan anderzijds op wetenschappelijke basis te verscherpen. Het onderzoek betreft dus voornamelijk een literatuurstudie. De uiteindelijke doelstelling is tweeledig. Ten eerste moet uit het overzicht van de bestaande theoretische en empirische literatuur blijken welk additioneel (i.h.b. empirisch) onderzoek nodig is om een duidelijk beeld te krijgen van de (on)wenselijkheid van bepaalde instrumenten. Ten tweede dient men uit het bestaande overzicht al heel wat (zij het vaak partiële) consequenties kunnen afleiden wanneer men overweegt bepaalde maatregelen door te voeren.

Beperkingen. In dit rapport ligt de nadruk op de juridische infrastructuur in de enge zin. Deze heeft betrekking op rechtshandhaving, rechtspraak en dwangtoepassing, en niet op rechtsregels. Wel komt de variabele 'rechtsregels' aan bod wanneer we het zullen hebben over wat de juridische infrastructuur (in enge zin) produceert : de naleving van rechtsregels. Omwille van de uitgebreidheid van de theoretische en empirische literatuur, zal vooral gekeken worden naar regels van burgerlijk procesrecht. In de rechtsvergelijkende overzichten zullen we ons beperken, naast Nederland, tot drie rechtsfamilies en 5 landen (de V.S., Engeland, Frankrijk, België en Duitsland).

Bij de keuze van te bespreken kenmerken beperken we ons tot kenmerken die zeer algemeen zijn en die dus een groot toepassingsgebied hebben. Vooral de mate waarin een bepaald kenmerk werd onderzocht in de rechtseconomische en rechtssociologische literatuur was doorslaggevend voor het weerhouden van het kenmerk. Concreet gaat het om : de wijze van proceskostenverdeling, het officieel schikkingsaanbod, de mate van subsidiëring, de methoden van steun aan financieel zwakkere partijen, de beloningsstructuur van advocaten, het uitwisselen van informatie tussen de partijen, de mate van actieve rol van de rechter, hoger beroep, de mate van formalisme, regels ter bestrijding van misbruik van procesrecht, het aantal rechters, unitaire versus sequentiële processen, precisie van rechtsregelen en tijdstip van precisie, mediation en regels in verband met executie van rechterlijke uitspraken. De maatschappelijke consequenties komen overeen met de bouwstenen van de maatschappelijke kostenfunctie : de kosten per proces en per schikking, het aantal zaken en de verhouding tussen het aantal processen en schikkingen, de doorlooptijden van processen en schikkingen, de accuraatheid van rechterlijke uitspraken en schikkingen, de invloed op het ex ante gedrag en economische groei.

Werkwijze. In hoofdstuk 2 gaan we kort dieper in op de fundamentele uitgangspunten van de economische analyse van rechtshandhaving, rechtspraak en dwangtoepassing. Daarna bestuderen we de basistheorieën van de economische analyse van het civiel procesrecht, die nuttig zullen zijn bij de beschrijving van de relaties tussen de kenmerken en de maatschappelijke consequenties. In hoofdstuk 3 geven we een uitgebreid overzicht van de relaties tussen de kenmerken van de juridische infrastructuur en de opgesomde maatschappelijke consequenties. Per kenmerk maken we eerst een rechtsvergelijkende analyse. Daarna bespreken we de invloed van het kenmerk op de verschillende maatschappelijke consequenties. Ten slotte gaan we na welke gevolgen men kan trekken uit de bestaande literatuur. Ook zal duidelijk aangestipt worden waar de theoretische en empirische literatuur tekortschiet om duidelijke conclusies te trekken. In hoofdstuk 4 geven we onze conclusies weer, met inbegrip van suggesties voor verder empirisch onderzoek.

Bij de studie van de relaties tussen de kenmerken en de consequenties maken we gebruik van verschillende disciplines die het recht bestuderen. In de rechtseconomische literatuur verwachten we de belangrijkste elementen van een theoretisch framework te vinden. Empirische bijdragen zullen hoofdzakelijk uit de rechtseconomische en rechtssociologische literatuur aangereikt worden. Uit de rechtsvergelijkende literatuur halen we precieze verschillen tussen juridische systemen. De literatuur rond development economics komt aan bod waar we het zullen hebben over economische groei.

THEORETISCHE BASISBEGINSELEN BETREFFENDE HANDHAVING, RECHTSPRAAK EN DWANGTOEPASSING

Rationaliteitsveronderstelling. We doen in dit rapport een beroep op de rationaliteitsveronderstelling

uit de economische wetenschap. Individuen worden beschouwd als rationeel handelende actoren die hun nut trachten te maximaliseren. Uit verschillende keuzemogelijkheden kiezen ze het alternatief dat het beste past bij hun voorkeuren. Voor elk alternatief maken ze een kosten-baten afweging en uiteindelijk kiezen ze voor het alternatief met de grootste netto baten.

Maatschappelijke doelstelling. De juridische infrastructuur dient zo ingericht te worden dat de maatschappelijke kosten worden geminimaliseerd. Deze kosten omvatten de nalevingskosten (zoals trager rijden, kosten uitvoering contract etc.), de (verwachte) schadekosten én de handhavingskosten. Bij publiekrechtelijke handhaving bestaan die kosten uit opsporingskosten, veroordelingskosten en executiekosten. Bij privaatrechtelijke handhaving gaat het om de kosten die het slachtoffer moet maken om de dader te identificeren en alle kosten die gepaard gaan met civiele processen en schikkingen.

De doelstelling van maatschappelijke kostenminimalisatie kan in principe bereikt worden door individuen te laten opdraaien voor alle kosten die hun activiteiten veroorzaken aan derden (schadekosten en handhavingskosten). Indien zij niet alleen de baten van hun handelen maar ook de kosten internaliseren, verrichten zij enkel maatschappelijk gewenste handelingen. Indien de kans dat de schadeveroorzaker gevat wordt (de 'pakkans') echter niet gelijk is aan honderd procent, zal het voor sommigen lonen om toch te kiezen voor maatschappelijk ongewenst gedrag. Om de persoon toch te dwingen efficiënt te handelen, moet men de sanctie aanpassen door de schade (inclusief handhavingskosten) te delen door de pakkans. Soms zullen financiële, civielrechtelijke sancties niet volstaan om maatschappelijk ongewenst gedrag af te schrikken. Niet-financiële, strafrechtelijke sancties kunnen aangewezen zijn wanneer de verwachte sancties die men kan creëren met financiële sancties relatief laag zijn ten opzichte van de schade die kan worden gegenereerd.

Wie het best het recht handhaaft (de overheid via strafrechtelijke of bestuursrechtelijke procedures, of private partijen via civiele processen), hangt af van wie het best geplaatst is om degene die het recht niet heeft nageleefd te identificeren en indien nodig, op te pakken. Belangrijk is vooral of private partijen van nature in staat zijn om overtreders te identificeren.

Modellen ter verklaring van de maatschappelijke consequenties. Uitgaven. In het volgend hoofdstuk zullen we soms het onderscheid maken tussen modellen waarin de uitgaven van de partijen als exogeen worden beschouwd, en modellen waarin die uitgaven als endogeen worden beschouwd. Exogeen betekent hier dat de partijen geen invloed kunnen uitoefenen op de hoogte van de procesuitgaven. Indien zij een proces starten, ligt de hoogte van die kosten vast (bijvoorbeeld 50.000 voor de eiser en 40.000 voor de verweerder). Endogeen betekent dat de partijen wel invloed kunnen uitoefenen op de hoogte van de procesuitgaven. Dit model beantwoordt zonder twijfel meer aan de realiteit. Partijen hebben tijdens een proces verschillende keuzemogelijkheden die de proceskosten beïnvloeden: of ze extra argumenten zullen ontwikkelen, of ze extra bewijs zullen voorleggen, of ze een gespecialiseerde advocaat zullen nemen of niet, of ze een extra advocaat zullen nemen of niet etc. Doorgaans wordt aangenomen dat de winstkansen van een partij toenemen, naargelang zijn uitgaven toenemen (in verhouding tot de uitgaven van de tegenpartij). Dit is logisch: extra argumenten, extra bewijs, betere advocaten e.d. hebben gemiddeld genomen een gunstig effect op de winstkans.

Aantal zaken. Of een persoon bereid zal zijn een vordering in te stellen, wordt bepaald door een afweging van verwachte kosten en verwachte baten. Dit wordt ook bevestigd door empirisch onderzoek. Veronderstel dat een persoon 60 procent kans heeft om van de rechter 100.000 Euro te krijgen en dat de proceskosten van elke partij 20.000 Euro bedragen. De verliezer draait op voor alle proceskosten. De verwachte baten bedragen 60.000 Euro (de persoon heeft 60 procent kans om 100.000 Euro te krijgen). De verwachte kosten bedragen 16.000 Euro (de persoon heeft 40 procent kans dat hij de totale proceskosten van 40.000 moet betalen). De verwachte baten overtreffen dus (ruimschoots) de verwachte kosten. De persoon zal bereid zijn de vordering in te stellen.

Schikkingsfrequentie. Het is niet omdat een persoon bereid is te vorderen, dat het effectief tot een proces zal komen. Vaak wordt een schikking bereikt. Er bestaan 5 modellen die verklaren waarom dit niet steeds het geval is. (1) Ten eerste kunnen de verwachtingen van de partijen omtrent hetgeen de rechter gaat beslissen te ver uit elkaar lopen. Indien de eiser zijn winstkansen hoger inschat dan de verweerder of de eiser denkt meer te zullen krijgen, spreekt men van relatief optimisme. De eiser kan bijvoorbeeld denken dat de rechter hem 100.000 Euro zal toekennen, terwijl de verweerder meent dat de rechter slechts 30.000 Euro zal toekennen. Het is dan mogelijk, afhankelijk van de grootte van de proceskosten, dat de verweerder niet bereid zal zijn te geven wat de eiser wil krijgen. Het komt dan

niet tot een schikking. (2) Een andere mogelijkheid is dat één van de partijen of beiden over informatie beschikken waar de tegenpartij geen weet van heeft. Een typegeval betreft een chirurg die een medische fout maakt tijdens een operatie : de chirurg weet in principe hoe hij gehandeld heeft en of hij een fout heeft gemaakt, de patiënt weet vaak enkel dat hij schade heeft geleden, niet of de chirurg foutief heeft gehandeld (hij was onder verdoving, kent de te volgen medische procedures niet etc.). (3) Zelfs als er geen sprake is van optimisme en de partijen over dezelfde informatie beschikken, is een schikking niet gegarandeerd. Het kan tot een proces komen omdat de partijen bij de onderhandelingen te veel naar zich toe willen halen (strategisch onderhandelingsgedrag). Stel dat er een onderhandelingsruimte is van 5.000 Euro. Indien beide partijen meer dan 50 procent daarvan naar zich toe willen halen en geen enkele partij toegeeft, komt het tot een proces. (4) Soms komt het tot een proces omdat dit in het belang is van advocaten. Een advocaat met weinig werk en die per uur betaald wordt, heeft in principe een incentive om te procederen. Indien het tot een schikking komt, vallen zijn inkomsten immers weg. (5) Een laatste reden dat het tot een proces kan komen is dat één van de partijen andere belangen heeft bij het voeren van een proces dan het ter discussie staande bedrag (externe effecten model). Veronderstel dat een onderneming een gebrekkig product op de markt heeft gebracht en dat verschillende personen daardoor gelijkaardige schade hebben geleden. De onderneming kan zich tijdens de onderhandelingen met de eerste eiser hard opstellen (waardoor het mogelijk tot een proces komt), om geloofwaardig te maken aan de andere eisers dat zij niet méér zal bieden dan een bepaald bedrag.

Doorlooptijden. De doorlooptijden van processen (wachtijden plus behandelzeiten) liggen voor een stuk binnen en voor een stuk buiten de invloedssfeer van de partijen. De wachtijden hangen af van de verhouding tussen het aantal rechters en het aantal zaken. Hoe groter die verhouding, hoe kleiner de wachtijden. De behandelzeiten kunnen wel beïnvloed worden door de partijen. In principe zal een proces langer duren naarmate de procesuitgaven van de partijen hoger zijn (meer argumenten, meer bewijs etc.). Verder heeft vaak één partij (degene die weet dat hij ongelijk heeft) er belang bij dat het proces zo lang mogelijk duurt, opdat de tegenpartij zou opgeven of schikken aan een laag bedrag.

Accuraatheid. De accuraatheid van rechterlijke uitspraken en schikkingen hangt af van de inspanningen van rechters en advocaten. In principe stijgt de accuraatheid van een rechterlijke uitspraak naarmate de partijen meer uitgeven (meer bewijs e.d.). Slechts in de uitzonderlijke gevallen waarin de uitgaven van de partijen elkaar neutraliseren (twee experten met volstrekt tegenovergestelde visies) of de rechter verward wordt door een te groot aantal argumenten, blijft de accuraatheid constant of daalt ze bij stijgende proceskosten. Schikkingsbedragen zullen sterker met de werkelijke schade overeenstemmen, naarmate de accuraatheid van rechterlijke uitspraken toeneemt. De partijen schikken immers in de schaduw van het recht. Indien rechters bijvoorbeeld systematisch eisers in het ongelijk stellen, zullen zij bij schikkingsonderhandelingen zelden een schikkingsbedrag krijgen dat in de buurt ligt van de werkelijke schade. In welke mate schikkingsbedragen afwijken van de werkelijke schade, hangt ook af van de relatieve onderhandelingsmacht van de partijen. Indien de verweerder bijvoorbeeld in een sterke positie zit, zullen eisers mogelijk schikken aan het laagste bedrag dat zij bereid zijn te aanvaarden.

Ex ante gedrag. Wanneer partijen kiezen of ze een rechtsregel al dan niet zullen naleven, wegen ze de netto baten van naleven en niet-naleven af en kiezen ze voor de optie met de grootste netto baten. Of alternatief : er wordt gekozen voor de optie met de kleinste totale kosten (som van preventiekosten, het deel van de schadekosten waarvan ze verwachten te zullen moeten instaan en de verwachte proces- en/of schikkingskosten).

Economische groei. Enkele empirische onderzoeken suggereren een verband tussen procesregels en economische groei. Ten eerste blijkt uit enquêtes met ondernemers in sommige landen dat zij menen dat een beter functionerend gerechtelijk apparaat tot een sterke economische groei zou leiden. Ten tweede werd recent in het "Lex Mundi Project" een verband vastgesteld tussen procedureel formalisme enerzijds en corruptie, fairness, consistentie en efficiëntie van rechtspraak anderzijds. Ook werd de sterkere economische groei gedurende de periode 1960-1992 in de common law landen gelinkt aan een sterkere mate van afdwinging van eigendoms- en contractuele rechten.

Verskil tussen de private en de sociale incentives. Omwille van verschillende redenen lopen de private incentives en de sociale incentives uiteen. Het winstmaximaliserend gedrag van individuen (wanneer ze beslissen of ze een proces zullen starten, of ze zullen schikken, hoeveel ze zullen uitgeven etc.) maximaliseert niet noodzakelijk de maatschappelijke welvaart : (1) de beslissingen van de

partijen houden enkel rekening met het te winnen/verliezen bedrag, niet met de gevolgen op het gedrag van potentiële schadeveroorzakers. (2) Voor zover de partijen de kosten van de tegenpartij en van de overheid niet dragen, houden zij er geen rekening mee bij hun beslissingen. (3) Partijen houden ook geen rekening met de baten die hun gedrag meebrengt voor anderen.

RELATIES TUSSEN KENMERKEN EN CONSEQUENTIES

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de relaties tussen de weerhouden kenmerken en maatschappelijke consequenties.

Wijze van proceskostenverdeling. In vijf van de zes besproken landen (Engeland, Frankrijk, België, Nederland en Duitsland) moet de verliezende partij een deel van de proceskosten van de tegenpartij betalen. Het percentage van de kosten dat moet betaald worden, verschilt sterk van land tot land. Uit theoretisch onderzoek volgt dat de Engelse regel tot hogere kosten per proces leidt, sterke vorderingen aanmoedigt, zwakke vorderingen ontmoedigt, tot grotere doorlooptijden leidt en de accuraatheid van rechterlijke uitspraken doet toenemen. De invloed op de schikkingsfrequentie, schikkingsbedragen en het ex ante gedrag is niet eenduidig. Empirisch onderzoek bevestigt dat de kosten per proces groter worden maar stelt geen statistisch significant effect vast voor de duur van processen. Verder blijkt dat vorderingen vaker worden stopgezet onder de Engelse regel en dat de Engelse regel tot minder schikkingen leidt.

Officieel schikkingsaanbod. Enkel de Verenigde Staten (Rule 68) en Engeland (Part 36 CPR) kennen het systeem van het (algemeen) ‘officieel schikkingsaanbod’. Indien een partij onder zo’n systeem een bod doet, en de tegenpartij het bod weigert maar later minder goed doet bij de rechterlijke uitspraak, moet die tegenpartij (een deel van) de proceskosten van degene die het bod deed betalen. Theoretisch gezien leidt een officieel schikkingsaanbod tot hogere kosten per proces, tot langere doorlooptijden van processen en tot een grotere accuraatheid van rechterlijke uitspraken. De invloed op de schikkingsfrequentie hangt af van het model dat men voorstaat (optimisme-model, asymmetrisch informatiemodel). De invloed op de schikkingsbedragen verschilt naargelang men te doen heeft met een eenzijdig of tweezijdig schikkingsaanbod. De invloed op het ex ante gedrag werd nog niet expliciet onderzocht.

Mate van subsidiëring. Gegevens over de precieze mate van (algemene) subsidiëring van processen zijn moeilijk te verkrijgen. In het algemeen kunnen we stellen dat de proceskosten in de zes besproken landen in min of meerdere mate worden gesubsidieerd. De griffierechten e.d. dekken doorgaans niet de werkelijke kosten van het gerechtelijk apparaat. Subsidiëring van processen leidt theoretisch tot grotere kosten per proces, een kleinere schikkingsfrequentie, langere doorlooptijden en een grotere accuraatheid van rechterlijke uitspraken. Het aantal zaken kan zowel toenemen als afnemen (meer personen zijn in staat te vorderen, waardoor mogelijks meer potentiële schadeveroorzakers extra zorg uitoefenen). Ook de invloed op de schikkingsbedragen en het ex ante gedrag is niet eenduidig.

Steun financieel zwakkeren. De uitgaven voor subsidies aan financieel zwakkeren verschillen sterk tussen de zes besproken landen. Het Verenigd Koninkrijk en Nederland spenderen het meest per capita, de Verenigde Staten het minst. Gesubsidieerde rechtsbijstand leidt tot een expansie van de proceskosten, tot een lagere schikkingsfrequentie, tot langere doorlooptijden, tot een hogere accuraatheid van rechterlijke uitspraken en tot schikkingsbedragen die dichterbij de werkelijke schade. Het aantal zaken kan zowel afnemen als toenemen (zie boven bij algemene subsidiëring). In principe zal de invloed op het ex ante gedrag positief zijn, gezien meer personen in staat zijn om hun rechten af te dwingen, waardoor potentiële schadeveroorzakers meer zorg in acht nemen.

De beloningsstructuur van advocaten. In alle landen uitgezonderd de Verenigde Staten zijn contingency fees verboden (in Engeland zijn wel conditional fees toegestaan; onder een conditional fee krijgt de advocaat niets indien hij de zaak verliest en zijn normaal uurloon plus een uplift tot honderd procent indien hij de zaak wint). Advocaten zullen te weinig werken aan een zaak (dan goed is voor hun cliënt) onder een contingency fee en te veel onder een uurloon. Onder een contingency fee zullen advocaten soms zaken weigeren waarvan de baten de kosten overtreffen. Onder een uurloon zullen zij soms zaken aannemen waarvan de kosten de baten overtreffen. Onder een uurloon hebben

advocaten een incentive om te procederen in plaats van te schikken, onder een contingency fee geldt het tegenovergestelde. Of de accuraatheid van rechterlijke uitspraken en schikkingen groter is onder een uurloon of onder een contingency fee is theoretisch onduidelijk. Doorgaans wordt in de rechtseconomische literatuur aangenomen dat de mogelijkheid van contingency fees een positieve invloed heeft op het ex ante gedrag. Uit het bestaande empirische onderzoek blijkt dat advocaten onder *contingency fees* minder uren spenderen aan de kleinere zaken (en dan is nog niet aangetoond dat dit ongewenst is; bovendien spenderen zij hun uren mogelijk nuttiger). Verder betaalt de cliënt voor de overgrote meerderheid van zaken ongeveer hetzelfde onder een uurloon als onder een *contingency fee*. Uit empirisch onderzoek blijkt ook niet dat advocaten meer zwakke zaken voor de rechtbanken brengen onder een *contingency fee*. Integendeel, de kwaliteit van de geprocedeerde zaken neemt toe. Verder is de invloed op de schikkingsfrequentie zeer miniem, is de invloed op de schikkingsbedragen relatief klein en worden schikkingsakkoorden sneller bereikt.

Discovery. De common law landen kennen het onderscheid tussen de pre-trial fase en de trial fase. In de pre-trial fase kunnen de partijen reeds relevante informatie van elkaar opvragen. Het niet meewerken wordt (zelfs strafrechtelijk) bestraft. In de civil law landen kent men het onderscheid niet tussen beide fases. Bovendien zijn de dwangmogelijkheden op de tegenpartij er kleiner. De invloed van discovery op de procesuitgaven is theoretisch niet eenduidig. Uit empirisch onderzoek blijken de uitgaven niet zeer hoog te liggen. Ook blijkt geen systematisch misbruik van het instrument. Ook de invloed op de doorlooptijden, de accuraatheid van rechterlijke uitspraken en het ex ante gedrag is theoretisch onduidelijk. Schikkingsbedragen komen in principe dicht bij de werkelijke schade te liggen. Discovery waarbij men gedwongen wordt om voor de tegenpartij voordelige informatie te geven, leidt tot minder schikkingen (in het optimisme-model).

Mate van actieve rol van de rechter. Rechters in de common law landen hebben minder bevoegdheden in het kader van de bewijsverzameling dan rechters in civil law landen (de recente Woolf hervormingen in Engeland geven de rechter wel meer bevoegdheden, i.h.b. in complexere zaken). Grof gesteld is het de rechter die bepaalt welk en hoeveel bewijs zal worden voorgedragen in de civil law landen. Ook zal het eerder de rechter zijn die vragen stelt aan getuigen en experts. In de common law landen ligt de beslissing omtrent welk bewijs en de hoeveelheid ervan eerder bij de partijen. Ook zijn het (de advocaten van) de partijen die getuigen en experts vragen stellen. Theoretisch gezien leidt een accusatoir systeem tot grotere uitgaven per proces, een kleiner aantal zaken, een lagere schikkingsfrequentie en langere doorlooptijden. De invloed op de accuraatheid van rechterlijke uitspraken (en schikkingen) is zeer betwist. Ook experimenteel onderzoek geeft geen uitsluitsel. De invloed op het ex ante gedrag werd nog niet expliciet onderzocht.

Hoger beroep. In de zes besproken landen is hoger beroep in principe steeds mogelijk. Uitzonderingen betreffen hoofdzakelijk financieel kleinere vorderingen. De grens is ongeveer dezelfde voor België, Duitsland en Nederland. Voor Frankrijk bedraagt ze ongeveer het dubbele. Verder kan men in de civil law landen beroep aantekenen voor zowel het recht als de feiten, en in de common law landen enkel voor het recht. In werkelijkheid zijn de verschillen minder groot dan op het eerste zicht zou lijken. Het is theoretisch niet duidelijk wat de invloed is van hoger beroep op de kosten per proces, op het aantal zaken, de schikkingsfrequentie, de doorlooptijden, de schikkingsbedragen en het ex ante gedrag. De mogelijkheid om hoger beroep in te stellen leidt in principe tot meer uitspraken van een hogere kwaliteit.

Formalisme. Uit recente indexen van procedureel formalisme blijkt dat het formalisme duidelijk groter is in de civil law landen dan in de common law landen. Een sterkere mate van formalisme leidt in principe tot duurdere procedures. Dit blijkt ook uit empirisch onderzoek. Een grotere mate van formalisme leidt ook tot meer schikkingen en langere doorlooptijden. Dit laatste wordt bevestigd door empirisch onderzoek. De invloed op het aantal zaken, de accuraatheid van rechterlijke uitspraken en het ex ante gedrag is niet eenduidig.

Misbruik van procesrecht. De meeste landen kennen geen algemene definitie van misbruik van procesrecht. De algemene sanctie moet meestal gezocht worden in algemene regels van aansprakelijkheidsrecht. Verschillende landen kennen wel specifieke sancties voor specifieke types misbruik. In sommige landen (Engeland bijvoorbeeld) bestaan ook sancties voor advocaten die het procesrecht misbruiken. Effectieve regels ter bestrijding van misbruik van procesrecht hebben in principe als gevolg dat de kosten van processen afnemen, het aantal zaken toeneemt, de

schikkingsfrequentie afneemt, de doorlooptijden kleiner worden, de accuraatheid van rechterlijke uitspraken en schikkingen toeneemt en potentiële schadeveroorzakers meer zorg in acht nemen.

Aantal rechters. Het aantal rechters per capita verschilt tussen de zes besproken landen. Duitsland beschikt procentueel gezien over tweemaal zoveel rechters als bijvoorbeeld Frankrijk en Nederland en bijna driemaal zoveel als de Verenigde Staten. Of de kosten van processen toenemen bij een toename van het aantal rechters, hangt af van de aangroei van nieuwe processen. Het aantal zaken zal toenemen indien de tijdsgebonden kosten voor de eiser voldoende dalen. Het aantal schikkingen neemt af bij een toename van het aantal rechters. Of de doorlooptijden afnemen hangt af van de toename van het aantal processen. In principe zal een groter aantal rechters geen invloed hebben op de accuraatheid van rechterlijke uitspraken, tenzij rechters gemiddeld meer tijd kunnen spenderen aan een zaak. Schikkingsbedragen komen mogelijk dichter in de buurt te liggen van de werkelijke schade (i.h.b. wanneer de tijdsgebonden kosten van de correcte partij hoog zijn). Een groter aantal rechters kan een positieve invloed hebben op het ex ante gedrag, indien de gemiddelde doorlooptijd verkleint, maar ook indien de doorlooptijd dezelfde blijft. Meer mensen zullen in staat zijn een proces te starten en dus hun rechten af te dwingen. Uit empirisch onderzoek volgt dat maatregelen die als doel hebben de doorlooptijden in te korten (zoals het verhogen van het aantal rechters), soms ook slagen.

Unitaire versus sequentiële processen. Processen kunnen verlopen op twee wijzen. Ofwel wordt er gediscussieerd over alle elementen en neemt de rechter pas nadien zijn besluit. Ofwel wordt er element per element bediscussieerd, en spreekt de rechter zich na elke discussie uit. Indien dit besluit negatief uitvalt voor de eiser, kan het geding worden stopgezet en moeten de andere elementen niet meer behandeld worden. Engeland en de Verenigde Staten kennen, in tegenstelling tot de andere besproken landen, zeer expliciete en algemene bepalingen die sequentieel procederen mogelijk maakt (voor tegenvorderingen bestaan er soms wel expliciete bepalingen in de andere landen). Wanneer men de proceskosten van de partijen als exogene factoren beschouwt, leidt sequentieel procederen tot lagere proceskosten, meer zaken, minder schikkingen, kleinere doorlooptijden en een beter ex ante gedrag. Indien men de proceskosten van de partijen als endogeen beschouwd, zijn de effecten niet meer eenduidig. Wel neemt de accuraatheid van rechterlijke uitspraken dan toe.

Tijdstip en precisie van rechtsregelen. Twee zeer algemene kenmerken van rechtsregelen betreffen hun mate van precisie en het tijdstip waarop die precisie wordt geproduceerd: bij 'rules' is dat op het ogenblik van uitvaardiging van de rechtsregel, bij 'standards' wanneer een zaak voor de rechter komt. Meer precieze regels en een groter gebruik van 'standards' leiden tot grotere proceskosten, een kleiner aantal zaken, minder schikkingen, langere doorlooptijden en mogelijk lagere schikkingsbedragen. Meer precieze regels en 'rules' kunnen tot een beter ex ante gedrag leiden.

Mediation. Elk van de besproken landen heeft wetgeving op het vlak van mediation of experimenteert met mediation. Verschillen betreffen voornamelijk het type zaken waarin mediation wordt gebruikt en het al dan niet verplicht karakter ervan. Theoretisch is het onduidelijk of mediation tot lagere proceskosten, kleinere doorlooptijden en een kleinere schikkingsfrequentie leidt. Uit empirisch onderzoek blijkt geen significante invloed op de kosten, de doorlooptijden en de schikkingsfrequentie. Mediation kan het aantal zaken verhogen. Verder is de invloed op de accuraatheid van rechterlijke uitspraken niet duidelijk. Niet-verplichte mediatie zal de schikkingsbedragen in principe niet verder brengen van de werkelijke schade. Verplichte mediatie mogelijk wel. Het is mogelijk dat mediatie een ongunstig effect heeft op het ex ante gedrag.

Regels betreffende de uitvoering van rechterlijke uitspraken. De common law en civil law landen verschillen wanneer we het hebben over regels die extra druk zetten op veroordeelde schuldenaars. De strafrechtelijke sanctie van 'contempt of court' is onbekend in de civil law landen. Regels die de uitvoeringsgraad van rechterlijke uitspraken verhogen, leiden tot hogere proceskosten, een groter aantal zaken, een kleiner aantal schikkingen, langere doorlooptijden, een hogere accuraatheid van rechterlijke uitspraken, schikkingsbedragen die dichter in de buurt liggen van de werkelijke schade en een beter ex ante gedrag. Uit empirisch onderzoek blijkt dat een meerderheid van de uitspraken niet nageleefd wordt.

CONCLUSIES

Concluderend kunnen we stellen dat zowel op theoretisch als op empirisch vlak nog zeer veel onderzoek nodig is. Op theoretisch gebied ontbreken totaalonderzoeken en is er gebrek aan onderzoek

dat de invloed van combinaties van kenmerken onderzoekt op de verschillende maatschappelijke consequenties. Ook onderzoeken die zich toespitsen op één specifieke maatschappelijke consequentie van een bepaald kenmerk vertonen nog leemtes. Mogelijks ontbreken nog fundamentele modellen met een grote verklarende kracht en is er nog ruimte voor belangrijke basisinzichten waarop verder theoretisch onderzoek kan steunen. Wat empirisch onderzoek betreft bestaat relatief veel onderzoek (althans in vergelijking met de twee andere fasen) voor de fase waarin een zaak formeel aanhangig is gemaakt bij de rechtbank. Voor de fase waarin de partijen onderhandelen, vooraleer de zaak formeel aanhangig is gemaakt en de fase waarin beslist wordt over het ex ante gedrag bestaat zeer weinig empirisch onderzoek.

Minstens volgende onderzoeken kunnen van groot belang zijn : onderzoeken die nagaan welke basisinformatie moet verzameld worden waarop verder empirisch onderzoek kan steunen, onderzoek waarin wordt nagegaan of het monopolie op procesvertegenwoordiging voor advocaten moet blijven bestaan (m.a.w. onderzoek naar kwaliteitsverschillen tussen advocaten en niet-advocaten), onderzoeken die de kosten van verschillende formalismen trachten te schatten en een duidelijk zicht bieden op hun functies en hun actueel belang en onderzoek dat nagaat of de Engelse regel sterke vorderingen ontmoedigt of stimuleert. Ten slotte kan verder onderzoek uitwijzen waar (wetgevende) experimenten nuttig kunnen zijn.

